

Benda Kálmán

Eperjessy Kálmán – művei tükrében*

Száz éve, 1893. február 11-én született az erdélyi örmények egyik központjában, Erzsébetvárosban Eperjessy Kálmán történész, szegedi főiskolai és egyetemi tanár. Elemi iskoláit itt, a szülőföldjén (Kis-Küküllő vármegyében) végezte. Középiskolába már a székelyudvarhelyi római katolikus főgimnáziumba járt. Itt tett érettségi vizsgát 1911-ben.

Erdély múltja már kis diákként is érdekelte. Talán ez is szerepet játszott abban, hogy 1911-ben a budapesti híres Eötvös Kollégium tagjaként a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem–latin szakán folytatta tanulmányait. Az első világháború kitörésekor, 1914 augusztusában meg kellett szakítania tanulmányait. Ettől kezdve négy éven át katona volt. Így egyetemi tanulmányait 1918 június–augusztusában tartott katonai félévében fejezte be. A proletárdiktatúra és a román megszállás miatt középiskolai tanári oklevelét 1920. május 25-én szerezte meg.

Tanári pályáját 1919 januárjában kezdte Makón az Állami Főgimnáziumban mint helyettes oktató, majd 1920 decemberétől mint rendes tanár. A gimnáziumban latint és történelmet tanított. Két éven keresztül (1920–1922-ig) osztályfőnöke volt József Attilának. Ő írta a diákköltőről 1921-ben a bizonyítványába: „*Tehetséges, kövelességtudó, bátor fellépésű. A versírásához nagy hajlama van.*” Visszaemlékezve később négyszer is írt összefoglaló munkát makói tanári éveiről. (Pl. *József Attila makói diákévei* címmel, A Makói Múzeum Füzetei 16. Makó, 1975.)

A tudós tanár a házasság kötelékével is Makóhoz kapcsolta magát. 1920-ban feleségül vette az Espersit János oldalán jeleskedő Bittó Gyula (1856–1921) kalaposmester Ilona nevű leányát.

Tudományos munkásságát is Makón kezdte. Doktori fokozatát 1922. március 4-én Budapesten nyerte el magyar történelem–filozófiából. Doktori értekezésének tárgya Báthory István erdélyi fejedelem viszonya a török portához. (*Báthory István és a Porta*. Bp., 1922.) Tudományos hajlamainak kibontakozásához valószínűleg hozzájárult a híres „bőkényi Attilaláz” és Móra Ferenc ottani ásatása 1924-ben. Ezt Eperjessy nagy érdeklődéssel tekintette meg, sőt ennek tanulmányozásából írta meg első helytörténeti – egyben első és utolsó régészeti dolgozatát *A bőkényi őstelepről* címmel a gimnázium 1926. évi nyomtatott értesítőjében.

* Első tanszékezetőnk, Eperjessy Kálmán születésének centenáriumán, 1993. február 11-én az emlékére rendezett konferenciánk előadója volt a tanszék egykori vendégelőadója, Benda Kálmán akadémikus. Már az emlékkötetet szerkesztettük, amikor 1994 márciusában Benda Kálmán elhunyt. Így a Kiskönyvtárban kényszerűségből a Századokban megjelent „Eperjessy-nekrológót” közöltük. Másfél év elteltével Benda Kálmán íróasztalából előkerült a néhány nappal halála előtt írásba foglalt előadás, amelyet most – a tanszék régi oktatóinak emléke előtt tisztelegve – olvasóink elé tárunk. A szerk.

Móra Ferencsel közben támadt félreértéseket levelekben és személyes megbeszélésekkel tisztázták, amint erről *Találkozásom Móra Ferencsel a régésszel* című visszaemlékezésében és forrásközlésében a Szegedi Pedagógiai Főiskola 1957. évi évkönyvében beszámolt.

Kutatásai elsősorban az egykori Csanád és a jelenlegi Csongrád megyéhez kötődtek. Hamarosan valóra vált törekvése a helytörténeti kiadványsorozat megindítására. A Csanádvármegyei Könyvtár, melyet hol egyedül, hol Barna Jánossal vagy Árva Jánossal szerkesztett. 1926 és 1947 között 42 kötetet ért meg, és vidéki viszonylatban ritka tudományos teljesítményt képvisel. E sorozatban jelent meg magának Eperjessynek is két dolgozata: *A kopáncsi éremlelet* (1926); *A Maros szabályozása Makónál 1754-ben* (1927).

Kiadta Szirbik Miklós református lelkésznek 1835–1836-ban írott kéziratos munkáját a makói református egyházzól (1926). A munka tele van a város történetére és a földesúrral, a csanádi püspökséggel folytatott harcra való utalással. Maga pedig a város régibb történetének számos részletét dolgozta fel újságcikkekben, majd összegyűjtve kötetben *Írások a régi Makóról* címmel (1928).

Történetési munkájában a fordulatot az 1927–1928-as bécsi ösztöndíjas évei hozták. A bécsi Collégium Hungaricum tagjaként az ottani levéltárakban végzett kutatásainak eredménye lett, és szinte felfedezésszámba menő siker *Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban* című műve (Szeged, 1928), ezt követte *A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképeiről* írt forráskiadványa (Szeged, 1929). A bécsi tanulmányai és felfedezései új irányt adtak a hazai leíró és település-földrajzi kutatásoknak, ugyanakkor új irányba fordították Eperjess Kálmán érdeklődését.

1928 novemberében Bécsből hazatérvén a szegedi Állami Polgári iskolai Tanárképző Főiskola Történelmi Tanszékére rendes tanárrá nevezték ki. A főiskolán magyar és egyetemes történelmet, valamint a történelmi segédtudományokat adta elő. Egyetemi magántanári fokozatát a szegedi egyetemen 1929. október 24-én *Magyarország történeti földrajza különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra* tárgykörből. Így párhuzamosan tanított az egyetemen, hol a történelmi földrajz, a település és népiségtörténet témakör előadója volt. Majd az 1938/39 és az 1939/40-es tanévben művelődéstörténetet is tanított.

Kutatási területe a hazai társadalom-, település-, és gazdaságtörténet. Magyar falu és várostörténet. A település-népiség- és a nemzetiségtörténelemre vonatkozott, különös tekintettel az Alföldre és a Délvidékre. Tanulmányait, melyet kisebb-nagyobb keretben az ember és a földrajzi környezet viszonyát, egymásra hatását vizsgálják egy-egy település fejlődésében. Elsősorban Makó és a Tisza–Maros közének története érdekelt. Elsőnek foglalkozott irodalmunkban a makói hagymatermelés múltjával (1928), mint ahogy elsőként ismertette a Maros XVIII. századi szabályozásának következményeit a táj és népe életére (1927). Horizontja egyre szélesedett és befogadta az egész Alföldet. A fálvak után bevonta kutatásaiba a városokat is. Az 1930-as évek második felében már általános eredményeket tudott közölni és módszertani, kutatási szempontokat adott. Tanulmányt írt *Településtörténetünk időszzerű kérdéseiről* (Bp., 1938). Elkészítette a magyar falu településtörténetének első átfogó feldolgozását: *A magyar falu településtörténete*. (Bp., 1940)

A falvak után az alföldi városok települési típusait foglalta össze: *Az alföldi város* (Szeged, 1946). Jellemezte városképük sajátos vonásait: *Az alföldi városkép* (Tiszatáj, 1948). Kéziratban elkészítette a magyar város életrajzának még vázlatos, de már összefoglaló áttekintését.

1946 júliusában a főiskola vezetésével Dr. Eperjessy Kálmánt, a történelem tanszék vezetőjét bízták meg. A főiskola tanácsülésén 1945 júliusában a következőkben jelölte meg ön maga és a főiskola egésze előtt álló feladatait: „*Programom a 72 éves főiskola hagyományainak becsülete és hű szolgálata, érdekeinek oltalmazása és értékeinek a demokratikus Magyarország számára való minél teljesebb gyümölcösztetése.*”¹

Kiváló tanár volt. Ezt bizonyították az általa írott tankönyvek és módszertani munkák: *A történelemtudomány és a történelemtanítás* (Szeged, 1934); *Előadások a magyar történelemből* (Jegyzet). (Szeged, 1938).

Érdemei közé tartozik a szegedi főiskola történeti intézetének kifejlesztése, könyvtárának megteremtése, működésének kiterjesztése a növendékek között. Az ő vezetése alatt állították helyre a háborús károktól sújtott intézetet. A Köznevelési Tanács reformtervezetét 1946. július 10-én vitatta meg a főiskola tanári kara. Eperjessy Kálmán ekkor elmondott beszédének egy részlete ismét jól mutatta a főiskola elvi álláspontját. „*Nem tudjuk, hogy mi lesz a főiskola sorsa a nevelőképzés küszöbön álló reformja során. Amennyiben a készülő reform tanulmányi rendünket érinteni fogja, az legyen a kötelességünk, hogy a hét- és félévtizedes tanárképzésünk megbecsült hagyományait és országosan elismert értékeit maradéktalanul átvigyük az új szervezetbe.*”²

1949 februárjában az igazgatói teendőktől saját kérésére megvált. Ettől kezdve teljes erejét tanszékére fordította. Elsősorban magyar történelmet tanított, a pedagógus nemzedékek hosszú sorát nevelve annak szeretetére és megértésére, a helytörténet, a magyar Alföld múltjának kutatására. A tanárjelöltek szívesen vállalták szülőföldjük történetének feldolgozását, és ezzel a honismereti munkát nevelő és oktató munkájukban érvényesítették. (*Csongrád Megye helytörténeti kutatásainak feladatai. Útmutató a megye helytörténeti kutatásaihoz.* [Csongrád Megyei Füzetek 13. sz. Szeged, 1955.]) ebben a munkájában kezdő helytörténeti kutatók számára készített eligazítást. A felszabadulás előtti Csongrád megye fontosabb helyismereti forrásait, dokumentumait közli. Mint gyakorlott levéltári kutató felhívja a kezdő történész kutatók figyelmét az Országos Levéltár kamarai osztályán található dica és a dézsmajegyzékek, urbáriumok és összeírások igen helyes és fontos voltaira. Figyelmeztet, hogy az úrbérrendezés, az első általános tagosítás, a robotok, a kisajátítás, XVIII. századi paraszti földhasználatok, földközösség, írtásföldek, stb. kérdéseire igen jól használható tömegadatokat nyújtanak az Országos Levéltár Helytartótanácsi Osztályán az egyes falvak úrbéri tabellái mellett őrzött *Feleletek a kilenc kezdőpontra* című források és az úrbérrendezés előtti állapotot rögzítő úrbéri összeírások. A kutatóknak továbbá fontos átnézni a megyei levéltárakat is az egyes Feleletek szempontjából. A forrásanyagok útmutatójának elkészítését javasolta a szegedi és a szentesi levéltárnak. A főiskolai munka ráirányította figyelmét a török kori történetünk egyes kiadatlan, vagy nem megfelelően kiadott, helytörténeti szempontból is fontos, latin nyelvű forrására. *Szemelvények a magyar történelem latin nyelvű kúfiából* (1935) című gyűjteménye egyaránt szolgálta a tudományt és a főiskolai oktatást. Korszerű jegyzetekkel és filológiai apparátussal közreadta Juhász Lászlóval közösen Oláh Miklós érsek országleírását. (*Hungária, Attila.*

1938), továbbá Verancis Antal leírását Erdélyről *Expeditionis Solymani in Moldaviam et Transsylvaniam libri duo* címmel (1944).

Lelkes tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak, több lustrumon át választmányi tagja. Továbbá tagja volt az Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságnak, a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Igazgatótanácsának, a Tanítóképző-intézeti Tanárjelöltek Apponyi Kollégiumának szakvezető tanára volt, a Csanádvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat alapító és választmányi tagja, a szegedi Dugonics Társaság rendes tagja, a Délalföldi Történelmi Társulat és az Urbanisztikai Társaság tagja, a Csanádvármegyei Könyvtárnak 1928-1945-ig szerkesztője, a Délvidéki Szemle szerkesztőbizottságának tagja, 1930 óta a Turul Szövetségbe tartozó Botond Bajtársi Egyesület magisztere, a Szegedi Alföldkutató Bizottság, Honismereti Szövetség egyesületének választmányi ill. rendes tagja, az Országos Helytörténelmi Bizottság tagja.

1957-ben nyugdíjba vonult. A hosszú évtizedeken át folytatott kutató munka, az oktatástól való visszavonulás után, a nyugdíjas korban érett szintetikus összefoglalássá. Kiadásra készítette elő és előzetesen ismertette is az Agrártörténelmi Szemlében 1961-ben a II. József kori katonai térképekkel együtt készült országleírást, az ún. *Landesbeschreibung*ot és belőlük az említett Csanád megyein kívül, Bács-Kiskun, Baranya, Békés, Fehér, Győr, Hajdú-Bihar, Heves, Nógrád, Somogy, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém megyeit közzé is tette.

1966-ban jelent meg *A magyar falu története* című nagy munkája, mely egyrészt összegzi és rendszerezi az eddigi eredményeket, másrészt a további kutatásokat bibliográfiai és módszertani útmutatással segíti. 1971-ben adta ki a *Városaink múltja és jelene*, amely a történelmi országhatárok közötti magyar várostörténet összegzését nyújtja, nagy felkészültséggel. Mindig korát meghazudtoló módon és lendülettel dolgozott. Kísérletet tett az 1780-as években készült, fálvankénti részleteséggel országleírások feldolgozására. Megyénként haladt. Közülük – mint már fentebb említettem – néhány meg is jelent. Elsőnek készült el Csanád megye leírása: *Csanád megye az első katonai felvétel idején*. (Makó, 1971). Ezen a munkán dolgozott, mikor balesete következtében Budapesten 1976. november 16-án meghalt. 1976. december 18-án hamvait a szegedi Dugonics temetőben örök nyugalomra helyezték.

Eperjessy Kálmán rendkívül jelentős, aprólékos kutató munkájával nagyban hozzájárult, hogy a regionális történet kutatás egyre fontosabb helyet foglal el a magyar történettudományi kutatásokban.

Benda Kálmán az Eperjessy-konferencián
1993 februárjában